

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Կոստանդնուպոլսոյ Տաճկներէն առման պատմութիւնը :

Արեւելի մահապաշտակ ժամը զարկած էր Կոստանդնուպոլսոյ համար . սուլթան Սէֆէմէտ Բ պաշարեց մայրաքաղաքը ըստ ումանց 300,000 և ըստ այլոց 150,000 զօրքով :

Այս քաղաքին շքեղ մեծութիւնը, ամուր դիրքը, իր ունեցած փառաւոր պարծանքները, իրեն թանձր պարիսպները, իր սպառնալից աշտարակները, խորունկ խրամները, այն երկու ծովերը՝ որոնք իրեն պաշտպանութիւն էին և զորոնք ինքը իրարու հետ կը միացնէր, վերջապէս ցամաքի կողմը պաշտպանող բերդերը՝ զինքը ամենայն կերպով դեռ ինչուանայն առնէն ալ անառիկ կ'ընէին : Արեւսուն անգամ պաշարուած էր այս քաղաքս, և երեսուն անգամ ալ իր պատուարներուն վրայէն պատերազմելով փախուցած էր Տաճկաց և բարբառոսաց ահարկու բանակներ, ու այրեր էր անոնց նաւատորմիւղները : Բայց այս միջոցին ամէն բան փոխուած էր, բաց 'ի իր արտաքին երևոյթէն, ու այս հըսկան անհոգի դիակ մըն էր . իրեն բարձր պարիսպները քաջ բազուկներու կարօտ էին որ պաշտպանուին . այդ բազուկները թշնամոյն դէմ տարածուելու տեղ՝ միայն դէպ 'ի երկինք կը բարձրանային գլխութիւն խնդրելու համար :

Այսրը աշխարհագիր մը ընել տալով մայրաքաղաքին մէջ՝ իմացաւ որ 200,000 բնակիչ ունէր . բայց երբոր քաջասիրտները համբելու կարգն եկաւ, հազիւ թէ 4,970 պատերազմող գտնուեցաւ, որոնք դեռ արժանի էին հռոմայեցի կոչուելու՝ ինչպէս որ իրենք զիրենք կ'աշուանէին, և ուրիշ 2,000 օտարազգի զինուորներ ալ միաբանեցան այս պզտի քաջաց խմբին հետ :

Տաճիկները տասնըչորս մարտկոցներէ՝ աւելի կը դողդղացնէին քաղաքին

պարիսպները, քան թէ մեծ փնաս մը կը հասցնէին . որովհետեւ այս ահաւոր արհեստս դեռ նոր ծնած էր : Յունաց 7,000 պատերազմիւղները, որոնք իրաւցնէ թերմոպիլեայ դիւցազանց հաւասար ըսուելու արժանի էին, 300,000 մարդկանց դէմ այնպիսի քաղաք մը կը պաշտպանէին, որուն շրջապատը 5 փարսախ էր : Արջի օրերը փոխանակ պարիսպներուն մէջ վախկոտութեամբ կենալու՝ յանդգնութեամբ դուրս յարձրկեցան, զարնուեցան քաղաքը պաշարողներուն հետ, ու հարթայատակ կործանելով անոնց պատնէշները՝ թըշնամոյն զօրքը սարսափով լեցուցին : Բայց Կոստանդին կայսրը իր ըրած փնասները տեսնելով՝ շուտով իմացաւ որ այսպիսի յաղթութիւններով փոխանակ վտանգը հեռացնելու՝ կործանման աւելի կը մօտենար, և թէ քսան տաճկի մահը չէր կրնար համեմատուիլ իր սակաւութիւն բերդապահ քաջ զօրքէն մէկու մը մահուան հետ :

Յոյները երբոր ալ գաղղեցան Տաճկաց փնաս տալէն, անոնք ամրացուցին իրենց պատնէշները . իոել մը աշտարակներ կործանեցին, առաջին պարիսպները շատ փնասեցին, և սանդուխներով փորձեցին բերդին վրայ ելլել . մէկալ կողմանէ ալ ականահատներ կ'աշխատէին գետնին տակէն գաղսնի ճամբայ մը բանալու : Այն միջոցին 100 ցուկանաւ և ուրիշ 200 նաւեր ջանացին կըտրելու այն շղթան որ նաւահանգստին անցքը կը գոցէր ու ներս մտնէ :

Իսկ պաշարողները անձրևի պէս նետեր, հրացանի գնտակներ ու ռումբեր կը թափէին յարձակողներուն վրայ և ժայռի զանգուածներ ու մեծամեծ երկանաքարեր կը գլորտրկէին վրանին : Յունական կրակը այրեց լափեց փայտաշէն աշտարակներն որ սուլթան Սէֆէմէտ պատուարներուն դիմացը շինել տուած էր : Յունաց նիզակներն ու տէգերը խրամներուն մէջ կը գլորտրկէին բազմութիւն Տաճիկներու, որոնք բանի տեղ չ'ընէլով ու և իցէ արգելք՝ ինչուան պատերուն տակ կու գային :

Լ՝յն միջոցին որ այս անընկճելի պատերազմը երկու կողմանէ հաւասար կատաղութեամբ կը շարունակէր, Տաճկաց գունդ մը ականահասոներէն առաջ նորդուելով ստորերկրեայ ճամբու մը մէջ մտան ու առաջ կ'երթային՝ անհամբերութեամբ ցանկալով քաղաքին մէջտեղը ելլելու . բայց Վռանթ ճարտարապետը ասոնց ոտնաձայնն ու հարուածներուն բախիւնը լսելով՝ ինքն ալ ուրիշ ական մը փորել տուաւ , առջնին ելաւ , պատերազմեցաւ , կրակով ու ծուխով ծածկեց և բռնադատեց փախչելու :

Վաւահանգստին շղթան Տաճկաց նաւատորմին համար անյաղթելի դժուարութիւն մը եղաւ . Յունաց ցրականաւորը այս ապստանարանին մէջ կեցած՝ մեծ վնաս հասուցին ու ցրուեցին թշնամեաց նաւերը . հազարաւոր Տաճիկներ փոխանակ խրամները անցնելով՝ իրենց դիակներովը լեցուցին զանոնք , և այս դիակներուն դէգերը իրենց ընկերակից զինուորներուն արիւնը պաղեցուցին : Սէյ մ'ալ յանկարծակի օդին մէջ լուսաւոր երևոյթ մը տեսնուեցաւ . Տաճիկները սարսափած չարագուշակ նշան մը սեպեցին ասիկայ , իսկ ընդ հակառակն Յոյները իբրև փրկութեան ու յաղթութեան աւետաբեր նշան . վերջապէս բաղդը քրիստոնէից ձեռքը տուաւ յաջողութիւնը , և Տաճիկները սաստիկ յոգնած ըլլալով՝ մտան նորէն իրենց ամրութիւններուն մէջ , և օրհասական քաղաքը տեսաւ դարձեալ յաղթութեան բարենշան օր մը :

Երկրորդ օրը պաշարողները ուղեցին յարձակմունքը կրկնել . բայց սուլդան Սէհէմմէտ զարմացաւ մնաց՝ երբ որ արշալոյսը բացուելու ատեն տեսաւ որ անխոնջ կայսրը գիշերը ցորեկ դարձուցեր էր աշխատութեամբ . Յոյները նորօրինակ արագութեամբ մը պատառուածքները գոցեր էին , պարիսպները նորոգած ու աշտարակները նորէն շինած :

Սուլդան Սէհէմմէտ ժողովք մը ը-

րաւ ու սիրով ընդունեցաւ անոր կարծիքը՝ իր մտքին համաձայն ըլլալուն . բայց սրստերազմը կրկնեէն առաջ բանագնացութիւն մը ըրաւ . առաջարկեց Վոստանդին կայսեր՝ որ եթէ Վոստանդնուպոլիսը Տաճկաց տայ , բոլոր Յունաստանի ու Պելոպոնեսի վրայ խաղաղութեամբ կը թագաւորէ : Բայց կայսրը “ Վամ իմ մայրաքաղաքս պիտի փրկեմ , ըսաւ , կամ անոր աւերակներուն տակը կը թաղուիմ . հարկ մը տալու չափ միայն կը զիջանիմ , ” : Երբ որ այս պատասխանը Սուլդանին հասուցին , կանչեց անիկայ բարկութեամբ . “ Կ'երդուննամ յանուն մարգարէին (Սահմէտին) որ Վոստանդնուպոլիս կամ աթոռս պիտի ըլլայ կամ գերեզմանս , ” :

Լ՝յս խօսքերէն վերջը Եփեսէրիսները պատերազմի հրաւիրեց . հրատարակեց ամենուն որ ընդհանուր յարձակում մը պիտի ընէր մայիսի 29ին (1453) . և որպէս զի յաջողութեամբ լմննայ պատերազմը , ծոմապահութեամբ ու լուացումբ՝ անցրնել տուաւ նախընթաց գիշերը բոլոր զօրքին : Լ՝յն իրիկունն ու գիշերը վրանները և պատուարները լուսաւորութիւն ըրին . Կէրէփէրը բոլոր բանակին մէջ վեր վար կը պտըտէին , և կարծես թէ ամբողջ բանակը մզկիթ մը դարձեր էր . իսկ Իմանէրը իրենց աղօթքովը զօրաց կրօնական նախանձայուղութիւնը կը վառէին : “ Լ՝յդ պիղծ քաղաքին մարդիկները , կանայքն ու հարստութիւնները ձերն են , ըսաւ սուլդան Սէհէմմէտ . ես ինծի համար թագաւորական գահն ու շէնքերը միայն կ'առնեմ . անոնք որ ուրիշներէն առաջ պարիսպներէն անցնին՝ փառքով ու պատուով պիտի լեցնեն ” : Լ՝յս խոստմունքը , փառաց տենչը , և հաճոյից ու աւարառութեան անյադժարաւր շարժեցին՝ պատերազմական ոգւով բռնկեցուցին զօրքը :

Երկէք ետքը մէկէն սուլդան Սէհէմմէտ այնպիսի մեծ գործողութեան մը

ձեռք զարկաւ, որ մարդուս մտքէն չանցնիր, և պատմելու բան չէր՝ թէ որ այն ատենի ամէն պատմագիրք նոյն բանը չհաստատէին: Սաստիկ նեղացած ըլլալով որ նաւահանգիստ մտնելու արգելք կար դիմացը, բոլոր նաւերը ցամաք քաշել տուաւ. անհարթ, լեռնոտ, մնացառուտ և երկու փարսախի երկայնութեամբ ճամբան շտկեցընել տուաւ, ու տախտակով պատելէն ետքը գետինը՝ վրան ճարպ քսել տուաւ: Սաւատորմիդը այս սահուն ճամբուն վրայէն քաշեցին ու Սալաղայի ետեւէն պլտեցընելով՝ բոլոր նաւերը ներքին նաւահանգիստը իջեցուցին: Այս հիանալի գործողութիւնս զօրաց բանակի մը ու գիշերուան մը աշխատութեամբ կատարուեցաւ:

Աւաւտը (Յոյները սարսափեցան մը նացին՝ երբոր պատուարներուն վրայէն տեսան նաւահանգիստը, որ իրենց մի միայն ապաստանարանն էր, Տաճկաց նաւերով լեցուած: Բայց կայսրը այս վերջին վտանգիս ալ իր անվրդով արիութիւնը չկորսնցուց. Ժողովեց իր զօրքերը, գումարեց բոլոր մեծամեծներն ու ծերակոյտը, «Նկերակիցք իմ, ըսաւ, եկանք այն ժամը՝ որ կամ յետին յաղթութիւննիս կամ յետին վայրկեաննիս պիտի ըլլայ. մեծ են մեր վտանգները, բայց հաստատուն արիութիւն մը ամէն բանի կը յաղթէ:

», Զեր նախնեաց դէմ՝ բոլոր աշխարհք զէնք տուաւ, ու իրենք նուաճեցին զամենքը. շատ դարեր դիմակալեցինք Պարսից, Սարակինոսաց, Սկիւթացւոց, Բուլղարաց, Հոնաց և անթիւ բարբարոսաց անընդհատ յարձակմանցը: Այն իսկ այս Տաճիկներն որ հիմա զմեզ կը զարնեն՝ շատ անգամ յաղթուեր են մեզմէ. մեր ներքին երկպառակութիւնները իրենց զօրութիւն կու տան. միաբան ըլլանք, ու կը տեսնէք որ անոնք չեն կրնար մեզի դիմակալել:

», Տասը քսան անգամ մեր պաշտպաններուն տակը իրենց զօրութիւնը խորտակած է. քիչ ատեն է որ զ]] ու-

րատ՝ մեր ամրութիւններէն հեռացուցինք. դեռ քանի մը օր է ձեր քաջութեամբը]] էհէմմէտին զօրքերը վռնտեցինք. մեր խրամները, մեր դաշտերը և նոյն իսկ իրենց պատնէշներն ալ՝ իրենց վիրաւորեալներովն ու մեռածներովը ծածկուած են: Այս նոր յարձակմունքն որ Սուլթանը կը պատրաստուի մեզի դէմ ընելու՝ վերջին յուսահատական փորձն է:

», Եւրոպա ահաւասիկ ոտք կ'ելէ մեզի օգնելու. Հունիատ սպարապետը իրեն Սկարացիներովը կը մօտենայ. Սկենտկեցւոց նաւախումբը ծովը կը տրելով մեզի օգնելու կու գայ. օր մըն ալ արիանանք, և ալ ամէն բան կ'ազատի:

», Պաշտպանենք այն բաները, որոնք մարդկանց համար սրբազան են, այսինքն մեր կրօնքը, մեր հայրենիքն ու մեր ազատութիւնը. այսպիսի գործողութե մը ձեռք զարնելէն ետքը, արժանի ըլլանք աստուածային պաշտպանութեան՝ մեր յանցանքները խոստովանելով և ապաշխարելով: Ահաւասիկ ես ձեզի օրինակ կու տամ. թէ որ մէջերնէդ մէկուն անիրաւեր եմ՝ իբրեւ թագաւոր, իբրեւ եղբայր, իբրեւ քրիստոնեայ, թողութիւն կը խնդրեմ իրմէ:

», Փառքը մեզի կը սպասէ, հայրենիքը զմեզ կը կանչէ, մեր դիւցազանց ստուերները մեզի կը նային. հապա առաջ երթանք: Այս ձեզի հետ միատեղ պատերազմի ամէն վտանգներուն մասնակից կ'ըլլամ, ինչպէս նաև յաղթութեան ամէն բարեացը. բայց թէ որ Սոստանդնուպոլիս երթայ, թէ որ իմ քաջ ընկերներս մեռնին, ես անոնցմէ ետեւ ալ չեմ ապրիր»,:

Այս ճառին, որ կայսերութեան իշնալուն վրայ դամբանական մըն էր, արտասուօք և հեծութեամբ միայն ստասխանեցին. ամենքն ալ երգուընցան կամ յաղթելու կամ մեռնելու:

Տաճկաց թնդանօթներուն ձայնը լսուեցաւ, ու պատերազմի նշանը տրուեցաւ: Սոստանդին մէջ մը պալատը գը-

1 Մէհմէտ Բ սուլթանին հայրը, որ Յունաստանի մէկ մասին տիրեր էր:

նաց, գրկախառնեցաւ իր ընտանեաց հետ, զէնքերը հագաւ, և քանի մը վայրկենէն ելաւ կայսերական պալատէն, զոր մէջ մ'ալ պիտի չտեսնէր :

Ըջալոյսն որ ծագեցաւ՝ Տաճիկները թէ ծովէն և թէ ցամաքէն սկսան ընդհանուր յարձակմունքը . իրենց բոլոր թնդանօթները մօտիկցան պարիսպներուն . ցռկանաւերուն առաջներն ու պարիսպները ելլելու համար կանգնուած սանդուխները կը վախցընէին որ նաւահանգստին պատուարները վտանգի մէջ են . Տաճիկաց գունդերը այնպէս խիտ առ խիտ, այնպէս յաջորդաբար առաջ կու գային՝ որ պատմագիր մը երկայն ձիգ չուանի կը նմանցընէ զանոնք :

Պարիսպները որ արտօրանօք նորու գուած էին, թնդանօթի հարուածներուն չդիմանալով՝ լայն պատառուածքներ բացուեցան, որոնցմէ Տաճիկները խմբովին ներս յարձակեցան՝ կամ յաղթութե պսակին արժանի ըլլալու, կամ կրօնից վրայ մեռնելու տենչալով : Կոստանդնի աներկիւղ ընկերները, զորոնք կործանելը աւելի դժուար էր քան թէ քաղաքին բերդերը, ետեւ մղեցին այս առաջին յարձակողները, կրակ թափեցին վրանին և խրամներու մէջ գլորտրկեցին . այս վերջի պատերազմիս մէջ կարծես թէ հին աշխարհի զէնքերը նոր աշխարհի զէնքերուն հետ միաբանած՝ փնասելու և պաշտպանելու միանգամայն կը ջանային կայսերաց քաղաքը : Երկինքը նետերու բազմութենէն չէր երևար, և բաղիստրով՝ նետուած ժայռի անհետեւ թնդանօթներուն ձայնը, հրացանի գնտակներուն սուլէն ու թնդանօթներու ահաւոր ճայթմունքը մարդուս ականջը կը խցընէր :

Պատերազմին տեղէն ելած փոշին ու մուխը պատերազմողներուն չորս դին մթնոցներ էին . բայց վայրկեանը մէջ մը վառօդին ու յունական կրակին բոցովը լոյս մը կը ցլար օդուն մէջ : Ի՞նչն կողմանէ աղաղակ կար . անէծքներ,

1 Պատերազմական հին գործիք մըն է : որուն վրայ խօսած ենք Օրագրիս մէջ, հտ. ԺԱ, էջ 17 :

աղօթքներ կը լսուէին, ժողովուրդը ոտք հանելու զանգակներ կը զարնուէին, պղինձներու բոմբին, զէնքերու շառաչմունք, ատելութեան ու վրէժխնդրութեան գոչումներ, սրաձայն փողերու, պատերազմական երգերու և մեռնողներու հեծեծանաց ձայն : Սուլդան Սէհեմմէտ քաջալերեց իրեն յաղթութե զինուորները, և նոր զօրքեր յարձակումը կրկնեցին : Ինքը գլուխին կեցած՝ իրեն զօրաւոր ձայնովը անոնց նախանձայուզութիւնը կը գրգռէր . իսկ ետեւին ալ դահիճներ կեցած էին, որպէս զի կամ պատառուածքներուն մէջ մեռնին կամ փախչելու ատեն :

Տաճիկաց գունդերը շարունակ կրակ կը թափէին պաշարելոց վրայ, որոնք կ'արհամարհէին թշնամեաց ճիգնը . խրամները որ հազարաւոր դիակներով լեցուած էին, կամրջի տեղ ծառայեցին ետեւէն եկած զօրքերուն : Բայց Կոստանդին նորէն ձոյները բորբոքեց՝ որ վերջին ջանք մը ընեն ու իրենց կրօնքը, իրենց թագաւորն ու իրենց հայրենիքը փրկեն, և յարձակեցաւ կատաղաբար պատառուածքէն դուրս, զարկաւ ջարդեց ցիրուցան ըրաւ յարձակողները, և ստիպեց զանոնք բանակին լաւ մը հեռացընելու քաղաքէն :

Եւսչափ յաղթութիւններէ ետքը ալ քրիստոնեայ դիւցազանց թեւերուն քաջութիւնը կտրեր ու արիւնը երակներնուն մէջ պաղեր էր . որովհետեւ թշնամեաց անթիւ բազմութիւնը միշտ ետեւէն ետեւ կ'աւելնար : Եւս միջոցին Եթէնիէրիները, զորոնք սուլդան Սէհեմմէտ պահեստի զօրք ըրած ըլլալուն՝ դեռ ամենեւին չէին պատերազմած, տեղերնէն շարժեցան, ու սկսան դէպ 'ի առաջ գալ . սուլդան Սէհեմմէտ ձիով առջնէն կ'երթար՝ լախտ մը ձեռքը, և ընտրեալ թիկնապահներու խումբ մը չորս դին առած էր . ձայնով ու ձեռով կը փութացընէր զանոնք . դիակներու կոյտերը օգնեցին զօրքին պարիսպներուն վրայ ելլելու . և պատերազմական երաժշտութիւնը ահաբեկելոց աղաղակ կը ու վիրաւորելոց հեծեծանքը գոցե-

լով՝ յարձակողներուն ոգի կու տար :

Հոյները մէկտեղ միացան ու բոլոր իրենց զօրութիւնը այս վերջին վտանգին դէմ սկսան գործածել . թնդանօթներուն որոտմունքը, սուրերուն և դաշոյններուն բախմունքներուն շառաչիւնը՝ իրենց շփոթութիւնը կ'աւելցնէին : Հասան անուամբ զարմանալի ուժով եէնիչերի մը՝ ամենէն առաջ յարձակեցաւ պարսպին ակռաներուն վրայ . բայց շատ սուրերէ վիրաւորուելով ու շատ նիզակներու հարուածներ առնելով՝ վար ինկաւ . ոտք ելաւ դարձեալ, մտաւ պատնէշը, և նորէն վար ինկաւ՝ մեռած, բայց յաղթական : Իրեն ետեւէն սկսան ներս մտնել վրէժխնդրութեան ոգւով ծարաւի մարդկանց խումն բազմութիւն մը, և իրենց թուովը յաղթեցին քաջասիրտներուն . առաջին պարիսպները առնուեցան . վերջապէս դժբաղդ դիպուած մը նոյն օրուան վիճակը որոշեց, վասն զի Ղիսդինիանի՝ զօրավարը վիրաւորուելով՝ չկրցաւ ալ ձեռքը զէնք շարժել . ընդունայն տեղը Վոստանդին իրեն առջեւ կը դնէր վերահաս վտանգը, հեռացաւ առնիկայ պատերազմէն, ու նաւակի մը մէջ մտնելով՝ դէպ 'ի Բըշլպեղագոս ճամբայ ելաւ, 'ի պատուոյ ու մահուրնէ միանգամայն փախչելով : Իրեն քաշուէլէն ետքը՝ զօրաց սիրտը լքաւ . Վոստանդին ջանաց զիրենք ժողվել և կարգի դրած երկրորդ պարսպին մէջ ճակատեցնել, բայց ալ մտիկ չըրին իրեն : Բմենքը վախերնէն սարսափած՝ նեղ ճամբու մը վրայ վազեցին, բայց իրենց բազմութենէն անոր անցքը գոցուեցաւ . Լէնիչերիները կատաղութեամբ վրանին ինկան ու սաստիկ կոտորած մը կու տային անոնց, որովհետեւ ալ պատերազմ չէր . բոլոր այս քաջերը Տաճկաց սուրէն անցան :

Վոստանդին յուսահատած սկսաւ կանչել . « Զկայ քրիստոնեայ մը որ իմ կեանքս վերցընելով՝ կարենայ ազատել զիս գերութեան նախատինքէն, կամ

1 Ասիկայ ճենովագի մըն էր որ 2,000 օտարազգի զօրքին կը զօրավարէր :

Տաճկաց ձեռքէն մեռնելու վիճակէն » : Պատասխան տուող մը չեղաւ այս խօսքիս . բայց ինքը կայսրութիւնը կորսուէլէն վերջը վայրկեան մըն ալ ապրելուն վրայ չհամբերելով՝ թշնամեաց գունդերուն մէջ նետուեցաւ, վրէժխնդրութիւն ծարուած շատ մարդիկներու կեանքը առաւ, և վերջը ինքն ալ հարուածներ ընդունելով՝ խումն դիականց մէջ աներևութացաւ : Բայսպիսի փառաւոր մահուամբ մը Վոստանդին Հունաց վերջին կայսրը արժանի ցուցուց զինքը Սեծին Վոստանդիանոսի անուանը, որն որ այս պետութիւնը կանգնած էր :

Տաճկաց յաղթական բանակը մտաւ և ցրուեցաւ անթիւ բազմութիւն նուաճեալ քաղաքին մէջ . յիսունըօթը օրուան պաշարում մը մայրաքաղաքի մը տասնըհինգ դարերու փառքը կործանեց . դեռ առջի գիշերն ալ Վոստանդնուպոլիս, որ այնչափ յաղթութեց ու յաղթանակաց և բոլոր աշխարհքիս հարստութիւններուն տէրն էր, նայողին կենդանի պատկերք մը կ'երևար հռովմայ և Հունաստանի : Բայց մէկ վայրկենի մէջ թշնամեոյն սուրը ամէն բան աւրեց, ու հին աշխարհքին վերջին հետքերը ջնջեց :

Բրեամբ կ'ողողին փողոցները . 40,000 քաղաքացի սպաննուեցան . 60,000 ալ շղթայի զարնուեցան : Ս'ի և նոյն թշուառութեան մատնուեցան ամենքն ալ . պատրիկը, արուեստաւորը, քահանայն, պատերազմողը, իշխանը, մուրացիկը, ծերն ու տղան, և արտասուագին ընտանեաց մայրերը՝ երկու երկու ինչպէս որ դիպուածը կը բերէր շղթայի կը զարնուէին, և իրենց տէրերուն հաճոյիցը կը մատնուէին . պալատներ, հիւղեր, մենաստաններ հաւասարապէս աւարի առնուեցան, և շատ դարերէ զիջուած գանձերը յաղթականին ձեռքը անցան :

Բայս աւերմունքն ու կողոպուտը երկու օր քշեց . վերջապէս արեամբ ու ոսկով կշտացան յաղթական զինուորները, և իրենց կատաղութե ատեն հասարա-

կաց շէնքերուն ալ կացիննին երկնցընել սկսան . բայց մէկէն սուղան լի՛ն հէմմէտ տեսնուեցաւ և իր ահաւոր խօսքերովը անդորրութիւն ու բարեկարգութիւն հաստատեց . կեանք ու ազատութիւն չնորհեց այն ամէն քրիստոնէից , որոնք այդ արիւնահեղ օրերէն խալըսեր էին : Տուներու մէջ ապահովութիւնը հաստատուեցաւ . յաղթուողները կրօնքի ազատութիւնն ունեցան , և իրենց հանգըստութեանը փոխարէն տուրք մը դրուեցաւ վրանին :

ՍԵՆԻՏԻՐ

ՀՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Հին եղիպտացոց դիակներ զմօսեր :
(Տես երես 255)

Ուրիշ գիտունը , զորն որ անցեալ անգամ յիշատակեցինք , կ'ըսէ թէ հին մատենագրաց ըսածին պէս՝ ինքն ալ երկու գլխաւոր տեսակ մոմիաներ տեսեր է լազիպտոսի գետնադամբաններուն մէջ . այսինքն մէյ մը անոնք՝ որոնց մարմինը ճղքուած է , և երկրորդ անոնք՝ որոնց մարմնոյն դրսուանց ամենեւին դպած չեն : Տեսնենք հիմա իր ասոնց վրայ ըրած քննութիւնները :

Վետնադամբաններու մէջ շատ մոմիաներ կան , որոնց քթերուն երկու կողմերը պատուած են ու գլխուն հաշիւ ոսկրը՝ կտրած է . բայց երկրորդ կերպով զմոսուած դիակներուն մէջ կը գտնուին մոմիաներ ալ , որոնց քթերուն եղջիւնքէն ու գլխուն մաղաձև ոսկրն ալ ամբողջ մնացած են . թերևս զմոսողները երբեմն ըղեղը չէին հաներ : Բայց այն մարմիններն որ դրսուանց ճղքուած են՝ ամենեւին չերևար թէ վերջէն կարուած ըլլան , ինչպէս որ լազիպտոս կ'ըսէր . հապա ճեղքուած .

1 Գլ . Os ethmoïde. Ասիկայ գլխուն սկաւառակին ութը ոսկրներէն մէկն է , որ քթին արմատին կը յենու :

2 Եղջիւնքի կ'ըսուին քթին խողովին մէջ եղած այն ամենանուրբ ոսկրոտ թերթերը , որոնք եղջերաձև գալարուած են :

քին երկու ծայրերը իրարու մօտեցուցած են , որոնք չորութենէ պաշտպանուելով չեն աւրուիր :

Բաջին կերպով զմոսուած դիակներուն մէջ ալ իրարմէ տարբերութիւն մը կայ . ասոնցմէ ոմանք բալասանի տեսակ գոյացութիւններով չորցուցած են , ոմանք ալ աղտած : — Բալասանի տեսակ ու անգացուցիչ գոյացութիւններով չորցուցած մոմիաներէն ոմանք անուշահոտ խէժերով լեցուած են , այլք ալ ասփալդով և կամ կուպրով : Բնուշահոտ խէժերով լեցուած մոմիաները ձիթագոյն են . մորթերնին չոր ու կակուղ է . դէմքերնուն գծագրութիւնը շատ լաւ պահուած է , անանկ որ կարծես թէ կենդանի են այս դիակները . ակռանին , մազերնին ու յօնքերը ամենեւին մնասուած չեն : Բայ տեսակ մոմիաները թերթ են , դիւրաւ պատատնին կրնաս բանալ ու դիւրաւ ալ կը քայքային . քանի որ չոր տեղ կը պահուին՝ չեն աւրուիր , բայց պատատնին բանաս ու օդին դիմաց որ դնելու ըլլաս՝ շուտով թացութիւն կ'առնեն ու քանի մը օրուրնէ ետքը անախորժ հոտ մը դուրս կու տան : Լան ասոնց մէջ որ բոլոր վրայի կողմերնին ոսկեզօծած է , ոմանց ալ մէկ քանի անդամները . և ոսկեզօծ մոմիաներ լեցուն են : — Իսկ կուպրով լեցուած մոմիաներուն գոյնը սևի կը զարնէ . մորթերնին պինդ է ու փայլուն . դէմքերնուն գծագրութիւնը ամենեւին աւրուած չէ : Բոնք չոր են ու ծանր , հոտ չունին , պատատնին դժուարաւ կը բացուի ու իրենք ալ դիւրաւ չեն քայքայիր . և գրեթէ ամէն ալ մասամբ ոսկեզօծած են . այս տեսակ մոմիաները շատ ճարտարութեամբ ու մասնաւոր խնամքով զմոսուած կ'երևան . այդ լաւ յատկութիւնն ալ ունին՝ որ խիստ դժուարաւ կ'ապականին ու օդուն խոնաւութիւնը ամենեւին իրենց չեն քաշեր :

Իսկ այն մոմիաներն որոնց մարմինը դրսուանց ճղքուած է ու աղտած են , ասոնք ալ կամ խիժային գոյացութիւններով և կամ ասփալդով լեցուած են :